

MANTIKÇI POZİTİVİZM, WİTTGENSTEİN VE DİN

Tuncay İMAMOĞLU *

ÖZET

Din filozofları, geleneksel anlamda Tanrı hakkında konuşmanın imkânından hiçbir zaman kuşku duymamışlardır. Ancak yirminci yüzyılda ortaya çıkan mantıkçı pozitivistler, din ve metafizikle ilgili söylemleri, deneysel gözleme dayanmadıkları gerekçesiyle reddetmişler, onları anlamsız ifadeler olarak nitelendirmişlerdir. Bilimi dilin anlamlı kullanımı için bir rehber olarak gören mantıkçı pozitivistler, ifadeleri anlamlı ve anlamsız diye belirleyebileceğimiz bir ölçütün varlığını gündeme getirerek, bu ölçütü doğrulanabilirlik kriteri diye adlandırdılar. Kavramsal çözümleyiciler ise, dili dışsal gerçekliğe bağlayan anlam ölçütü yerine, onun kullanımı üzerinde durmuşlardır. Onlara göre dini ve metafizik ifadeler, kullanıldıkları bağlam içerisinde bir anlam ifade etmektedirler. Wittgenstein'in ikinci döneminde geliştirdiği "dil oyunları"ndan hareket eden kavramsal çözümleyiciler, dini ifadelerin de kendilerine has bir mantığının olduğunu savunmuşlardır. Makalemizde bu akımların geliştirdikleri kuramları inceleyeceğiz.

ABSTRACT

Logical Positivism Wittgenstein and Religion

Religious philosophers never doubt the ability to talk about God in the traditional sense. However, the logical positivists, in the twentieth century, rejected the discourse of religion and metaphysics, and named them as meaningless expressions. The logical positivists see the science as a significant guide for use of language and analysed meaningful and meaningless statements and referred to the criteria of verifiability criterion. Conceptual analysts focused on use of religious statements. According to them, religious and metaphysical expressions, used in a context of meaning, express a meaning. Conceptual analysts moved from "language games" developed by Wittgenstein in his the second period and argued religious expressions have got their logic. In this article we will examine these trends.

Key Words: Ayer, Wittgenstein, Logical Positivism, Language.

* Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (e-Posta: timam@atauni.edu.tr)

GİRİŞ

Din, başlangıçtan bu yana insanlığın en önemli ilgi alanlarından birisi olmuştur. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, mantıkçı pozitivist düşüncenin gelişmesinden önceki dönemlerde, yani yirminci yüzyıl öncesi düşünce sistemlerinde filozoflar, teoloji ve felsefenin ortak konusu olan Tanrı, ahlâk, ruh, ölüm, ölümsüzlük vb. şeyler üzerinde çokça durmakla birlikte bunların bilişsel olarak anlamlı olup olmadığı konusunu gündeme getirmemişlerdir. Mantıkçı pozitivistimin ortaya çıkmasıyla birlikte ise sözünü ettiğimiz konularla ilgili söylemlerin anlamları araştırılarak, dil çözümlenmeleri yapılmıştır.

Bilindiği gibi, Aydınlanma felsefesinin ve İngiliz empirizminin ardılı olarak, Moritz Schlick'in öncülüğünde 'Viyana Çevresi' tartışmalarının dışında gelişen mantıkçı pozitivistimin iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, mantıkçı çözümlenme olarak felsefenin kavramsallaştırılması, diğeri de metafiziğin anlamsız olarak reddedilmesidir. Bu iki özelliğin birbirleriyle yakın ilişkisinin olduğunu görmekteyiz. Mantıksal çözümlenme, bütün bilgiyi, bilimsel ve günlük hayatla ilgili tüm iddiaları tahlil etmek ve bu tür iddiaların anlamlarını ve onlar arasındaki ilişkileri açıklamak anlamına geldiğinden, pozitivistlerin mantıksal çözümlenme düşüncesi, onları metafiziksel ya da dini iddiaların anlamsız olduğu sonucuna götürmüştür¹.

MANTIKÇI POZİTİVİST VE KAVRAMSAL ÇÖZÜMLEYİCİLERİN DİN TAHLİLLERİ

Mantıkçı pozitivistler, olgu ve olaylara karşılık gelen ve deneysel olarak doğrulanabilen bir dil oluşturmaya çalışarak, muğlak ve belirsiz semboller içeren dilin yanlış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, bu belirsizlik ve yanlışlıklar modern mantığın yardımıyla ortadan kaldırılabilir. Dilin cümleleri ve terimlerinin anlamı ancak bu yolla açık hale getirilebilir. Russell'dan Rudolf Carnap'a, Nelson Goodman'dan Willard Van Orman Quine'a uzanan bu tutumun başlıca amacı, dil eleştirisi yaparak, felsefeyi metafizikten arındırmaktır.² Mantıkçı atomizm olarak da bilinen bu ideal dil, genellikle anlamın resim

1 William T. Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, çev. Tuncay İmamoğlu, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s.16 vd.; Gunnar Skirbekk, Nils Gilje, *Felsefe Tarihi*, çev. Emrullah Akbaş, Şule Mutlu, Üniversite Kitabevi, İstanbul, tsz., s.537.

2 Ömer Naci Soykan, *Felsefe ve Dil, Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 1995, s.47.

kuramı olarak tanımlanmaktadır. Örneğin birinci döneminde Russell'ın temsil ettiği 'ideal dil' anlayışı çevresinde bulunan Wittgenstein bize, bir resimdeki unsurlarla onun resmettiği obje ya da sahnenin unsurları arasında bir tür uygunluğun var olduğunu söylemektedir. Ayrıca resim, dünyadaki nesnelere düzenini ve yapısını yansıtmaktadır. Wittgenstein'a göre, olguların durumu nesnelere bir bileşimdir. Nesnelere karşılıklı biçimlenmesi ise atomal gerçekleri yani olgu bağlarını oluşturur.³ Dünyadaki atomal gerçeklerin yerini tutan ve bu gerçekleri resmeden atomal önermelerdir. Önermenin yapısının doğru olabilmesi için atomal gerçeklerin yapısını ya da dünyadaki olgu durumlarını resmetmesi gerekmektedir. Tüm anlamlı söylemler, son çözümlemede atomal önermelerden ya da onların belirlenen ilişkilerinden çıkarılabilir.⁴ Bu yaklaşım, insanın olgu ve olaylar dünyası dışında anlamlı söylemler ortaya koyamayacağına göstermektedir.

Ancak burada şunu ifade etmenin gerekli olduğuna inanmaktayız. Birinci dönemde Russell'ın 'ideal dil' anlayışını paylaşan Wittgenstein, metafizik üzerinde konuşulmasına karşı çıkmakla birlikte, yine de ona bir yer tanımakta ve mantıkçı pozitivistler gibi onun tamamıyla anlamsız ve saçma olduğunu söylememektedir.⁵ *Tractatus* adlı eserinde Wittgenstein, metafiziği reddetmeyip, onun üzerinde konuşulmasını eleştirmekte ve metafiziği mistik olan diye nitelendirmektedir. Şu ifadeler ona aittir: "Dile getirilemeyen vardır gene de. Bu kendisini gösterir, gizemli olandır o."⁶ Wittgenstein'a göre, insanların mistik olan şeylere yönelimi, arzularının bilim tarafından tatmin edilemeyişinden kaynaklanmaktadır. Wittgenstein "tüm olanaklı bilimsel sorular yanıtlandığında bile yaşam sorunlarımıza daha hiç dokunulmamıştır"⁷ demektedir.

Burada görüldüğü gibi Wittgenstein insanın dil ile ifade edemediği bir alanın yani metafiziğin varlığını onaylamakta, onu anlamsız olarak görmemektedir. O, metafizik konusunda sadece susmayı önermektedir. Yine Wittgenstein, "inançlı bir insanın ifade ettiği 'Tanrı' vb. kavramlara bir insan inanmayabilir.

3 Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s.13, 19.

4 Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.33-34.

5 Cafer Sadık Yaran, *Günümüz Din Felsefesinde Tanrı İnançının Akliliği*, Etüt Yayınları, Samsun, 2000, s.10.

6 Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, s.169.

7 Wittgenstein, *Tractatus Logico Philosophicus*, s.169.

Fakat bu kavramların varlığını çürütmek mümkün değildir” demektir.⁸ Ancak Wittgenstein her ne kadar bunları ifade etse de, ideal dil ve doğrulanabilirlikle ilgili düşüncelerini ortaya koyduğu onun birinci dönemine ait olan *Tractatus* adlı eseri mantıkçı pozitivistlerin ilham kaynağı olmuştur. Wittgenstein’in ilkerlerinden hareket eden mantıkçı pozitivistler, bir ifadenin doğru olup olmadığını belirleme imkânının olmaması durumunda o ifadeyi tamamıyla anlamsız bularak reddetmişlerdir. Bir başka ifadeyle, mantıkçı pozitivistler, üzerinde konuşulamayan şeyin varlığına karşı çıkararak, onu anlamsız olarak nitelendirmişlerdir. Onlara göre, bir önerme ya da ifadenin bilişsel ya da bilgisel anlama sahip olup olmadığını belirlemede temel ölçüt, doğrulanabilirlik kriteridir.

Burada görüldüğü gibi mantıkçı pozitivistlerde anlam sorunu, önermeler düzeyindedir. Ancak önermenin vokabüleriyle sentaksı arasında ayırım yapmak zorunludur. Bir önermenin anlamdan yoksun olmasının iki şekli bulunmaktadır: Önermenin kavramsal düzeninde kusur olması ve onun sentaktik düzeninde bir bozukluğun bulunması.⁹ Bir önerme ya da ifade en azından ilke olarak empirik yoldan doğrulanabilirse anlamlı, aksi takdirde anlamsızdır. Mantıkçı pozitivistizmde olgu önemli bir gerçeklik olup, olgusal ya da deneysel olmayan şeyin hiçbir anlamı yoktur.¹⁰ Mantıkçı pozitivist ilkenin ne anlama geldiği, mantıkçı pozitivistin İngiliz temsilcisi olan A. J. Ayer’in onu ifade ettiği şekliyle daha iyi anlaşılabilir. Ayer şöyle der: “Bir önerme, eğer ve ancak doğruluğu deneyle kesin olarak saptanabilirse, o önermenin doğrulanabilir olduğu söylenir.”¹¹ Bunun da anlamı, her deneysel varsayımın bir gerçek ya da olabilir deneyle ilgili olması gerektiğidir. Hiçbir deneyle ilgisi olmayan bir bildirim deneysel bir varsayım değildir ve bu yüzden de olgusal bir içeriği yoktur.¹² Ayer ve diğer pozitivistler, teolojik dilin deneysel doğrulanabilirlik ölçütünü karşılamakta başarısız olduğunu ve dolayısıyla hiçbir bilişsel anlamının olamaya-

8 Ludwig Wittgenstein, *Estetik, Ruhbilim, Dinsel İnanç Üzerine Dersler ve Söyleşiler*, Derleyen: Cyril Barret, çev. A. Baki Güçlü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1997, s. 95.

9 Jean-Gérard Rossi, *Analitik Felsefe*, çev. Atakan Altınörs, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001, s.37.

10 Frédéric Ferré, *Din Dilinin Anlamı*, çev. Zeki Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.58.

11 Alfred Jules Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.14.

12 Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, s.19.

cağını düşünmektedirler. Onlara göre dilin bilişsel olması için, onun deneyden hareketle kanıt sunmanın ilke olarak mümkün olduğu konulardan, doğruluk ve yanlışlığın anlamlı olduğu mevzulardan söz etmesi gerekmektedir.¹³ Yani mantıkçı pozitivistler, bilimin kendi iddialarını deneyle doğruladığından anlamlı bulunduğunu, din ve metafiziğin ise bunu yapamadığı için anlamsız olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁴ Örneğin, asit içerisine batırılan turnusol kâğıdının rengini değiştireceğini iddia eden bir bilim adamı, test sonuçlarını ortaya koyarak iddiasının doğruluğunu kanıtlamaktadır: Bir parça turnusol kâğıdı al, asit içerisine batır ve sonucu gözlemler.

Ancak dini bir önermeyi ne tür bir empirik sınaama yöntemiyle test edebiliriz? Örneğin “Tanrı Kudretlidir” vb. şeklindeki dini önermeleri nasıl tecrübe edeceğiz. İşte mantıkçı pozitivistlere göre bu tür ifadeleri test etmenin imkânı yoktur. Dolayısıyla böyle ifadelere doğru ya da yanlış olarak değil, anlamsız ifadeler olarak bakmak gerekmektedir.¹⁵

Mantıkçı pozitivistler bu söylemleri ileri sürerken Wittgenstein’in birinci dönem felsefesinden yola çıkmaktadırlar. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Wittgenstein’in *Tractatus* adlı eserini kendilerine rehber eden mantıkçı pozitivistler, Wittgenstein’i da mantıkçı pozitivist olarak okumuşlardır. Hâlbuki bu doğru değildir. Çünkü Wittgenstein, metafizik alanın varlığını kesinlikle inkâr etmemektedir. Onun karşı çıktığı şey metafizikle ilgili konuşmaktır. Ona göre metafizik vardır. Ancak insan ne kadar çaba ortaya koyarsa koysun o alanla ilgili açık ve belirgin ifadeler ortaya koyamaz. Bunun için yapılması gereken şey, metafizikle ilgili konuşmamak, susmayı tercih etmektir.

Ancak şunu belirtmek gerekir ki, insanoğlunun bu tür konular karşısında susmayı tercih etmesi onu kesinlikle tatmin etmemektedir. Örneğin metafizikle ilgili söylemleri bir kritiğe tabii tutan Kant, bu söylemlerin tutarlılığını sorgulamakla birlikte, metafiziğin bizzat kendisinin varlığını onaylamaktadır. Kant, aklın bilgisinin bir türünde, aklın bizzat kendisinin doğası tarafından emredildiği için göz ardı edemediği, ama tüm güçlerini aştığı için de cevaplamaya muvaffak olamadığı sorular tarafından sıkıntıya sokulma gibi garip bir yazgı-

13 Michael Peterson ve diğerleri, *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s.325.

14 Ronal H. Nash, *Is Jesus the Only Savior*, Michigan, 1994, s.98-99.

15 Nash, *Is Jesus the Only Savior?*, s.99.

sının olduğunu belirtmektedir. Kant'a göre, metafizik alandan gelen sorular ne geri çevrilebilirler, ne de denemelerle kanıtlamalar yapan bilimlerin verdikleri türden bilgilerle yanıtlanabilirler.¹⁶

Görülüyor ki, tıpkı Wittgenstein gibi Kant da metafizik söylemleri sorgulamakla birlikte metafiziğin varlığını onaylamanın insan aklının garip bir yazgısı olduğu kanaatindedir. Metafizik karşısında insanın suskun kalmasının imkânsız olduğunu Wittgenstein bir anlamda ikinci dönem felsefesiyle çok net olarak ortaya koymuştur. İkinci dönem felsefesinde Wittgenstein, ifadelerin anlamı üzerinde değil, bu ifadelerin kullanımları üzerinde durmaktadır.

Ludwig Wittgenstein'in ikinci döneminde yazdığı *Philosophical Investigations* adlı eserinin çağdaş dil felsefesi üzerinde çok etkili olduğu bilinen bir gerçektir. Çünkü çağdaş dönemde dil üzerine yazılan aşağı yukarı tüm felsefe kitapları Wittgenstein'in bu eserine göndermede bulunmaktadır. Wittgenstein, ilk dönem çalışması olan *Tractatus Logicus Philosophicus*'u ikinci döneminde yazdığı *Philosophical Investigations* ile bütünüyle reddetmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, *Tractatus*'da Wittgenstein, mantıksal anlamda mükemmel bir dil inşa etmeye çalışmıştır. Ona göre, muğlak ve belirsiz sembolleri içeren ve sembollerin bileşimlerine imkân veren olağan dilimiz yanlıştır. Filozofun görevi, belirsizlik ve yanlışlıklardan arındırılmış ideal bir dil oluşturmaktır. *Philosophical Investigations*'da ise Wittgenstein, filozofun görevinin olağan dili doğrulamak veya düzene koymak olduğu görüşünü reddetmektedir. O, *Philosophical Investigations*'da olağan dilin, ideal bir dil içerisinde yeniden şekillenmeye ihtiyaç duyduğu anlayışına karşı çıkar. O, gerçekte *Tractatus*'da 'ciddi hatalar'ın olduğunu, bu hatalar arasında anlamın resim kuramının, dil konusundaki atomist anlayışın ve bir dilin mantıksal hesaplamalar konusunda apaçık bir yapıya sahip olması gerektiği anlayışının bulunduğunu ifade etmektedir. Dilin, resmetme veya isimlendirmeden çok daha başka bir fonksiyonu vardır. Onun birçok fonksiyonu ya da kullanımı bulunmaktadır. Bu çok yönlü fonksiyonları veya kullanımları betimlemek filozofun görevidir. Wittgenstein felsefeye biçtiği bu yeni görevde felsefeyi, doğruluk iddiaları ortaya atma değil ancak onları açıklığa kavuşturma girişimi olarak teşvik etmekte ve böylece de mantıkçı po-

16 Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1993, s.45 vd.; krş. Heinz Heimsoeth, *Immanuel Kant'ın Felsefesi*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s.67; David West, *Kıta Avrupası Felsefesi*, çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998, s.32.

zitivistlerden farklı düşündüğünü çok net olarak ortaya koymaktadır. Mantıkçı pozitivistler felsefenin görevinin, önermelerin anlamlı olup olmadığını belirlemek olduğunu savunurlarken Wittgenstein felsefi problemlerin, dikkatsizliğin ve dilin kötüye kullanılmasının sonucunda ortaya çıktıkları kanaatini taşımaktadır.¹⁷ Buna göre Wittgenstein dikkatimizi, bir önermenin anlamının ne olduğu fikrinden, o ifadenin kullanımının ne olduğu fikrine yönlendirmekte ve bununla ilgi olarak şunları söylemektedir: “Anlam sözcüğünü kullandığımız durumların geniş bir sınıfı için bu sözcük şöyle tanımlanabilir: Bir sözcüğün anlamı, onun dildeki kullanımınıdır.”¹⁸ Wittgenstein’a göre, bu yer değiştirme işini gerçekleştirdiğimizde, birbirimizle anlaşabilir ve felsefi karışıklardan kaçınabiliriz, çünkü bu tür karışıklıklar; kullanımı, bağlamı veya sözcüklerimize anlam veren ‘dil oyunu’nu bilmemenin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bir ifadenin anlamının edimsel bir dil oyununda onun kullanılması olduğunu bilmemekten dolayı, görünüşte açık olan ifadelerin nasıl anlaşılabileceği konusunda şaşırabiliriz. Wittgenstein bize sadece hatırlatmaktadır ki, olağan dil oyunlarımızda bu tür sözcükleri nasıl kullanacağımızı bilmiyoruz. Filozoflar, dilimizi doğal bağlamından ve ona anlamını veren kullanımından uzaklaştırdıkları için şaşırılmışlar ve bu yüzden kendi kendilerini kavramsal karışıklıklar içine sokmuşlardır.¹⁹ Bu tür kötü kullanımlar ortaya çıktığında Wittgenstein şu soruyu sormaktadır: “Ancak bu sözcükler şimdi ne için kullanılırlar? Onların uygulanacakları dil-oyunu kayıptır.”²⁰ Bu kavramsal karışıklıklar ayrıca, Wittgenstein’in ifadelerin ‘yüzeysel grameri’ olarak adlandırdığı şey tarafından yanıltılmanın da sonucudurlar. Yüzeysel gramer, bir kimsenin, dilin çok kompleks ve sayısız kullanımını gözden kaçırmaya, hatta dilin bütün kullanımını tek bir modele indirgemeye çalışmasına neden olur. Filozoflar belirli kavram veya ifadeler hakkında şaşkınlıklarında, Wittgenstein onlara, kendi kendilerine şunu sormalarını önerir: “Bu sözcüğün anlamını nasıl öğrendik? Ne tür örneklerden? Hangi dil oyunlarında? O zaman, bu sözcüğün bir anlamlar ailesine sahip olması gerektiğini görmeniz daha kolay olacaktır.”²¹

17 Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.35-36.

18 Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, çev. Deniz Kanıt, Küyerel Yayınları, İstanbul, 2000, s.36.

19 Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.35.

20 Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s.69.

21 Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s.58.

Wittgenstein felsefi problemlerin, dilbiliminden ya da kavramsal karışıklıktan meydana geldiği kanaatindedir. Ona göre bu tür problemler “dil tatile gittiğinde”²² ortaya çıkar. “Bizi uğraştıran bu karışıklıklar, dil, tıpkı işlemeyen bir makineye benzediğinde ortaya çıkar, makine işlerken değil.”²³

Görülüyor ki, felsefi konuşma, dil araçlarının işlevsiz hale gelmesidir. Wittgenstein’a göre, bu, bir makineden bağlantısı kesilmiş tekerleğin fonksiyonsuz bir şekilde dönmesine benzemektedir. O halde felsefi problemleri nasıl çözeceğiz? Burada Wittgenstein bize, kavramların ve onların rol veya fonksiyonlarının farklılıklarını tanımlamamızı önermektedir. Problemler kavramlar, normal olarak fonksiyonlarını icra ettikleri şartlar içerisinde takdim edilmeli ve onların kullanımları ve diğer kavramlarla olan ilişkileri ortaya konulmalıdır. Çünkü Wittgenstein’a göre felsefe, kavramsal veya linguistik karışıklıkların dışına çıkmaya öncülük eden bir tür terapidir. Bu yüzden Wittgenstein şöyle demektedir: “Araştırmamız dilbilgisel bir araştırmadır. Bu tür bir araştırma, yanlış anlamaları gidererek, problemimize ışık tutar. Sözcüklerin kullanımıyla ilgili olan yanlış anlamalara, başka şeyler içinden, dilin farklı bölgelerindeki ifade biçimleri arasındaki bir takım benzerlikler neden olmuştur”.²⁴ Filozof yalnızca dilimizin işlevlerini betimlemeye gereksinim duyar ve bizim bu işlevleri tanımamıza yardımcı olur. Geleneksel filozofları uğraştıran problemler, “yeni bilgi vererek değil, bizim her zaman bildiğimiz şeyi düzene koyarak çözülürler. Felsefe, zekâmızın dil aracılığıyla büyülenmesine karşı bir savaştır.”²⁵

İşte Wittgenstein’ın bu sonraki dönem yazılarının, din dilini tahlil etmek için birçok filozofa yeni bir yol açtığını görmek mümkündür. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Wittgenstein, dilin pek çok ‘dil oyunlarından’ ibaret karmaşık bir insani fenomen olduğunu belirtmektedir. Dil oyunları mecazi, insanların bazı amaçlara erişmek için uyguladıkları tespit edilebilen bazı dilsel tavırları göstermektedir. Örneğin, emirler vermek, bir nesnenin görünüşünü tasvir etmek, bir olay hakkında yorumlar yapmak, bir kuram oluşturmak, bir tecrübenin sonuçlarını tablolar ve diyagramlar halinde sunmak, oyun oynamak, bir pratik

22 Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s.34

23 Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s.78; krş. Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.36.

24 Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s.67; krş. Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.36-37.

25 Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s.73.

aritmetik problemini çözmek, teşekkür etmek, selamlamak, dua etmek, dilsel tavırlardan bazılarıdır. Wittgenstein'in takipçileri, bilim dilinden, cazibe ve aşk dilinden bahsetmeye başlamışlardır. Onlara göre farklı dilsel faaliyetler veya dil oyunları, insan dilinin bütün haritası içinde belirli bir yer işgal etmektedir. Her bir dil oyunu kendi sahası içinde kelimelerin nasıl işlev göreceklarine dair belli kurallara ya da toplumsal anlayışlara sahiptir. Örneğin 'katı' kelimesi fizikteki katı maddelerden bahsederken başka bir anlama sahiptir. Ancak ahlak alanında bir insanın katı karaktere sahip olduğundan söz edilirken "katı" kelimesi birinciyle ilişkili fakat ondan farklı bir anlama bürünmektedir. Dil oyunlarının kuralları hiçbir kitapta yazılı olmamakla birlikte, ilgili dilsel toplulukların üyeleri tarafından nispeten şuursuzca takip edilmektedir. İşte bu kuralları ortaya çıkarmak filozofa düşen bir görev olmaktadır.²⁶

Bu görev, Urmson'un "iki yeni slogan" olarak adlandırdığı şeyde açıkça görülmektedir.

1. Anlamı sorma, kullanımı sor.
2. Her ifade kendi mantığına sahiptir.²⁷

Wittgenstein'ı çıkış noktası olarak alan birçok çağdaş dil çözümleyicisi, anlamı tam ve yeterli olarak gören pozitivist'in anlam kuramını reddetmektedir. Onlara göre pozitivistler belirli ifade türlerini saçma, anlamsız ya da bütünüyle coşkusul olarak görmede tamamıyla keyfi davranmışlardır. Talep edilen çok daha verimli bir yaklaşım, kullanımların, fonksiyonların ve dilin maksatlarının ciddi bir tahlilini yapmaktır, çünkü dil, değişik fonksiyonları icra etmek için kullanılmaktadır. Her şeyin olduğu gibi, din dilinin de kendine has bir mantığı vardır. 'Her ifade kendi mantığına sahiptir' sloganı, bu farklı fonksiyonları dikkatli bir şekilde gözden geçirmede etkilidir.²⁸ Blackstone, pozitivistlerin, bir bütün olarak terk edip, bilinmeyen bir alana yerleştirdikleri din ve teolojyi, çağdaş çözümleyicilerin ayrıntılı olarak incelediklerini, bununla birlikte bu çağdaş çözümleyicilerin, dinsel söylemin gerçekte birçok insanı şaşkınlığa uğrattığının da farkında olduklarını ifade etmektedir. Blackstone'a göre, bu farkındalıktan dolayı onlar, dinsel ifadeleri çözümlene çabasının, bizleri bu şaşkınlıklardan kurtararak dinsel dili anlamamıza yardımcı olacağını düşünmektedirler. Çağ-

26 Peterson ve diğerleri, *Akıl ve İnanç*, s.325.

27 Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.44.

28 Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.45.

daş çözümlenmeler, dinsel söylemin bütün bağlamlarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerektiğini belirterek, dinsel iddiaların anlaşılmasına yönelik vurgular ortaya koymuşlardır. Bu şekilde, dinsel söylemlerin fonksiyonu, dinsel söylemlerin değişik türleri, dinsel söylem için gerekli olan spesifik durumlar, bu söylemleri kanıtlamak için getirilen nedenlerin türü ve onları kanıtlama tarzı ön plana çıkarılmıştır. Bütün bu faktörlerin farkında olma, dinsel söylemin mantığının farkında olmayla eş değer bir durumdur.²⁹ Bu vesileyle dil çözümlenmeleri, mantıkçı pozitivistlerin düşükleri, dilin temel fonksiyonunun gerçekliği resmetme olduğu hatasından kaçınmakta³⁰ ve onlara yönelik çeşitli eleştiriler sürmektedirler. Bu eleştirilerin üçü şu şekildedir:

1. Duyu tecrübesi, duyu nesnelere tecrübesinden çok daha fazla bir şeyden ibarettir.

2. Tecrübe, duyu tecrübesinden daha fazla bir şeydir.

3. Dille ifade edilemeyen tecrübeler vardır ve bu tür tecrübeler çok özel bir takım ifadelerle dile getirilmektedir.

Bu eleştiriler, dini ifadelerin olgusal olabileceğini ve anlamlılıklarını bu özelliklerinden dolayı kazanacaklarının a priori olarak reddedilemeyeceğini ve reddedilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.³¹

Buraya kadar verilen bilgiler gösteriyor ki; din ile ilgili felsefenin görevi, dini rasyonelleştirmeye, uzlaştırmaya ve hatta herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmak değil, sadece din dilinin kavramsal ve işlevsel analizini, çözümlenmesini yapmaktır. Felsefe dini eleştiremez, sadece dinsel söylemin fonksiyon icra ediliş üslubunu veya çalışma tarzını bize gösterebilir. Wittgenstein'in ikinci dönemini kendilerine rehber edinmiş analitik filozoflara göre, bir filozofun görevi, klasik metafizikçilerin modasına uygun bir tarzda kurgusal sistemler, sentezler veya dünya görüşleri icat etmek değil, kullandığımız terimlerle ne kastettiğimizi ve bunu nasıl ortaya koyduğumuzu açık seçik hale getirmektir. Wittgenstein ikinci döneminde çoğulcu olarak nitelenebilecek bir anlam teorisi geliştirmiştir. Buna göre o zihinsel durumlar, zevkler, acılar, algılar, vb. hakkında konuşurken kullandığımız kavram gruplarını ifade eden özel dil oyunlarından söz etmektedir. Bir sözcüğün anlamı artık özel dil oyunundaki kullanımına

29 Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.46.

30 Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.45.

31 Turan Koç, *Din Dili*, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1995, s.158.

göre tanımlanır. Bu çoğulcu anlam kuramı, dini sözlerin kendi özel anlamları olduğunu ve dini söylemin kendine özgü mantığı olduğunu ortaya koymuştur. Bu çoğulcu anlam teorisi, din diline uygulanabilir bir özelliğe sahiptir. Bu durumda dinin bir yaşam biçimi olduğu ve dini ifadelerin anlamlılığının yalnızca bu kendine has yaşam biçimi bağlamından değerlendirilebileceği söylenebilir. Bir dinin müntesibi için inanmış olduğu dini inançlar çok büyük bir öneme sahiptir. O halde yapılması gereken şey, dini terimleri, parçası oldukları yaşam biçimi içine yerleştirmektir. Bundan sonra onların ne gibi bir fonksiyona sahip olduklarını görebiliriz.³²

Wittgenstein'in ikinci döneminde ortaya koyduğu bu plüralist anlam kuramını kendilerine hareket noktası olarak kabul eden düşünürler pozitivistlere yönelik olarak geliştirdikleri yaklaşım tarzlarını birkaç madde içerisinde şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Dilin formları hayatın formlarıdır. Dolayısıyla dini söylemi ancak içeriden inceleyebiliriz. Bunlara dış anlam ve doğruluk kıstaslarını uygulamamız imkânsızdır.

2. Dini ifadelerin anlamı ifade edildiği bağlam içinde bulunmaktadır. Yani dinin kendine has bir dili vardır. Dolayısıyla bu dili dinin içinden kavramak mümkündür.

3. Buna göre din dilinin yapısının, kullanıldığı bağlam ve gördüğü fonksiyona göre araştırılıp çözümlenmesi gerekir.

4. İnanmayanlar, inananları dini dil oyununun dil içi hareketlerinin nasıl yapıldığını bilme anlamında anlayabilirler. Ancak onlar inananların kendi tecrübelerini ihtiva eden kavramlara sahip olma anlamında, inananları anlayamazlar; çünkü onlar inananların kendi kazanımları olan dini tecrübelerine sahip değildir. Bu bakımdan, kendi içinde bir bütün olan hayat tarzı eleştiriye tabi tutulamaz.

5. Tanrı'nın varlığına inanmak için hiçbir dayanak bulunmadığını söyleyen olumsuz iddialarla, O'nun varlığına inanmak için sağlam dayanaklar bulunduğunu dile getiren iddialar, hemen hemen her zaman, birbiriyle çelişmez. Dolayısıyla dini konularda şüpheciliğin anlamsız olduğunu kabul etmek gerekir.³³

32 Cafer Sadık Yaran, *Din Felsefesi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010, s.51-52.

33 Koç, *Din Dili*, s.247

SONUÇ

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Wittgenstein'in son dönem düşüncesinden hareketle geliştirilen din dili ile ilgili bu yaklaşım, din dilinin çok farklı boyutları olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir. Çünkü bu yaklaşım, dilin çok çeşitli fonksiyonları olduğunu, ifadelerin boşlukta bulunmadığını ve anlamlarını boşlukta kazanmadıklarını göstermiş, onların anlamlarını olgusal verilerle doğrulamayla değil, belli bazı maksatlar için kullanılmalarından dolayı kazandıkları olgusuna dikkat çekmiştir. Bu durum, mantıkçı pozitivistlerin ifadeleri, niçin, nerede ve kim tarafından kullanıldığına bakmaksızın, olgusal ve değer bildiren ifadeler şeklindeki sınıflandırmalarının yetersiz ve hatta yanlış olduğunu ortaya koymuş³⁴, diğer şeylerin olduğu gibi, dini ifadelerin de kendine has bir mantığının olduğuna dikkat çekmiştir. Kavramsal çözümleme, dini ifadelerin anlamlarını, onların kullanıldıkları bağlamlarda aramanın önemine vurgu yapmış ve bu ifadelerin ait olduğu dinin müntesipleri için oldukça önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durumda yapılması gereken şey, dini ifadeleri ait olduğu dinin içinden incelemek, o dine inanan insanlar için bunların ne ifade ettiğini anlamaya çalışmaktır.

34 Koç, *Din Dili*, s. 247-248.